

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.731

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.007

Маслова Л. А.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9854-4561;

Ребкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7814-9476;

Захарченко К. О.,

слухач, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5429-7941

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ГАРАНТІЙ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено базові міжнародні гарантії релігійної свободи, що задекларовані в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Здійнено аналіз відповідності норм Конституції України та профільного національного законодавства універсальним міжнародним актам стосовно забезпечення прав вірян і релігійних громад. Проаналізовано актуальні проблеми в релігійній сфері сучасного українського суспільства, що характеризуються деструктивними процесами навколо об'єднаного процесу українського православ'я.

Ключові слова: права людини, міжнародні гуманітарні стандарти, свобода світогляду та віросповідання, релігійні конфлікти.

Постановка проблеми. Право на свободу світогляду та віросповідання належить до основних фундаментальних прав та свобод людини, що разом з іншими природними правами мають бути загальними та рівними для всіх, а їх утвердження і забезпечення є показником щодо визнання держави правовою та демократичною.

В умовах політично стабільного демократичного суспільства гарантовано дотримання свободи слова, віросповідання, забезпечення широкої участі у вирішенні стратегічних питань неурядових та релігійних громадських організацій, висока культура міжконфесійного діалогу тощо.

Взявши на себе міжнародні зобов'язання, в тому числі із забезпечення релігійної свободи, в Конституції України закладені базові принципи міжнародних договорів, що регламентують дотримання стандартів релігійної свободи. Відповідні ратифіковані договори є частиною національного законодавства та обов'язковими для виконання і мають вищу юридичну силу щодо законів України.

Нині в Україні духовна сфера суспільного життя характеризується деструктивними процесами в релігійній сфері, які пов'язані з ескалацією релігійних конфліктів, конфесійною заангажованістю, силовими методами захоплення культових будівель та майна, наданням переваг за релігійними ознаками з боку органів влади (дискримінаційний підхід з надання пільг на оренду землі, сплати комунальних послуг тощо). У зв'язку з цим постає необхідність у забезпеченні міжнародних гарантій релігійної свободи, захисті фундаментальних національних цінностей, задекларованих Конституцією України та визначених міжнародними стандартами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна дійти висновку, що вивчення питань місця та ролі прав людини й релігійної свободи в системі міжнародних гуманітарних стандартів, а також особливостей національного законодавства на свободу світогляду та віросповідання стали об'єктом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців та експертів. При цьому доводиться констатувати відсутність у вітчизняній

науці розгорнутого наукового обґрунтування та комплексного дослідження забезпечення міжнародних гарантій релігійної свободи та актуальних проблем, пов'язаних з практичною реалізацією конституційного права на свободу віросповідання в Україні в умовах сьогодення.

Метою статті є визначення актуальних проблем стосовно забезпечення міжнародних гарантій релігійної свободи та захисту конституційного права на свободу світогляду й віросповідання в Україні та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового й організаційного механізмів формування та реалізації державної політики у сфері релігії.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечення права на свободу світогляду та віросповідання в Україні на сучасному етапі особливо актуалізується через низку обставин, що пов'язані з ускладненням змісту та характером загроз, необхідністю забезпечення в державі всіх прав і свобод людини, розбудови демократії, повного оформлення в Україні громадянського суспільства тощо. Особлива роль у забезпеченні духовного розвитку суспільства належить релігії, оскільки остання, як соціальний інститут, поряд з такими інститутами, як мораль, право, освіта, виховання, сім'я на основі певної нормативно-ціннісної системи, забезпечують його стабільне функціонування.

Сьогодення демонструє, що в релігійній сфері українського суспільства відбувається загострення конфесійної напруги та міжцерковних конфліктів, які в свою чергу спричинені чинниками політичного характеру навколо об'єднавчого процесу українського православ'я.

Ухвалення українськими парламентарями низки законодавчих ініціатив, пов'язаних із втручанням у функціонування релігійних організацій Української православної церкви, яка є найчисельнішою серед православних релігійних деномінацій (кількість її релігійних організацій за даними Міністерства культури України станом на початок 2019 року становила 12 774 структури, що становить 35 % мережі релігійних організацій держави або 65 % православних організацій України [1]), запровадило низку обмежувальних норм щодо діяльності таких організацій та вийшло за межі норм Конституції і міжнародних

правових актів у частині вільного права віросповідання, рівності всіх релігійних конфесій та європейського принципу автономії релігійних організацій.

Нині в Конституційному Суді України триває розгляд справи щодо конституційності змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», внесених Законом України від 20.12.2018 № 2662-VIII [2]. Суб'єкти права конституційного подання стверджують, що відповідні зміни до законодавства нівелюють релігійну свободу та конфесійний мир в Україні, порушують конституційні права та свободи громадян, право на свободу світогляду і віросповідання, зокрема, право безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а також свідчать про пряме втручання держави у церковні справи, що суперечить положенням статей 35–37 Конституції України [3].

Разом з цим, на думку правових експертів, відповідні зміни на законодавчому рівні порушують права вірян на канонічну ідентичність, тобто право самостійно визначати назву своїх громад, що склалися відповідно до історичних, культурних та релігійних традицій [4].

У зв'язку із змінами правового поля, що порушує не лише конституційні права, а й базові європейські принципи автономії релігійних організацій, фактами масових порушень прав людини в Україні та реальною загрозою ескалації релігійних конфліктів постала необхідність звернення до європейських міжнародних організацій та офіційних осіб ООН, ОБСЄ, ЄС [5].

Передусім це стосується захоплення храмів, переслідування кліриків та вірян, примусового перейменування та перереєстрації назв та статутів релігійних організацій, ухвалення дискримінаційних нормативно-правових актів стосовно перейменування й перереєстрації релігійних організацій та інші проблемні питання, що мають системний характер.

Слід зазначити, що на кінець 2019 року 122 храми Української православної церкви захоплені рейдерським способом; 220 – незаконно перереєстровані органами місцевої, стосовно більшості з них розпочато судове оскарження [6].

Разом з цим, у рамках заходів 45 регулярної сесії Ради з прав людини ООН, у цьогорічній заяві відображені факти зіткнення, мотивовані релігійною нетерпимістю до віруючих УПЦ, що тривають шостий рік поспіль по всій Україні [7].

Крім того, ще однією із гострих проблем у релігійній сфері є пряме порушення свободи віросповідання на окупованих територіях. За повідомленням Інституту релігійної свободи, після анексії Криму та окупації частини Донбасу свобода слова та совісті стала там фактично неможливою, а часто й небезпечною, що безпосередньо стосується і діяльності релігійних організацій, і правозахисники намагаються привернути до цієї ситуації увагу міжнародної спільноти [8].

Відсутність належного міжнародного моніторингу та закритість для правозахисних організацій породжує цілковиту безкарність окупаційної влади, підтримуваної Росією, яка не відповідає ні перед ким за свої численні злочини на ґрунті релігії, продовжуючи своє насилля проти вірян на окупованих територіях України [9].

Отже, загрози, пов'язані з перманентним протистоянням та конфліктністю релігійних організацій, деструктивним злиттям релігійних інститутів з державними органами, порушенням прав на свободу совісті та віросповідання, протиправними виявами стосовно діяльності нетрадиційних релігійних організацій тощо, повинні бути предметом постійної уваги з боку державних органів.

Міжнародні інстанції, зокрема в ООН, зазначають, що напруженість між православними громадами в Україні існувала і до збройного конфлікту на Сході України. Проте процес набуття автокефалії її значно загострив. Відповідне Управління ООН наприкінці 2019 року задокументувало 10 випадків погроз і актів залякування священнослужителів і парафіян, що стосувалися переважно Української православної церкви. Крім того, в ОБСЄ повідомлялось про поширення злочинів проти журналістів, що захищають інтереси УПЦ. У висновках та рекомендаціях ООН відзначається про необхідність докласти зусилля уряду із забезпечення ефективності розслідувань резонансних справ, водночас Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з

прав людини стурбоване зростанням актів насильства, бездіяльністю правоохоронних органів та ухваленням законодавства, яке негативно вплинуло на основоположні свободи [5].

З огляду на те, що в основі державно-церковних відносин в Україні покладено принцип відокремлення церкви від держави, органи державної влади, що формують та здійснюють реалізацію державної політики у сфері релігії, повинні чітко визначати управлінські межі на предмет доступності державному регулюванню.

Так, В. Луценко вдосконалено методологічні засади розуміння меж управлінського впливу держави у сфері релігії на основі: поділу сфери релігії як об'єкта державної політики на структурні складові (релігійна свідомість, релігійна діяльність, релігійні відносини, релігійні організації), виділення в цих складових духовних і практичних аспектів, які проаналізовано на предмет доступності управлінському впливу держави (визначеного нормами чинного законодавства); установа спеціфічності сфери релігії як об'єкта державної політики, в якому для управлінського впливу держави є доступною тільки частина цієї сфери (пов'язана з практичними аспектами релігійної діяльності, релігійних відносин, створення й функціонування релігійних організацій), а інша частина сфери релігії перебуває поза межами такого впливу (релігійна свідомість і духовні аспекти згаданих складових цієї сфери) [10, с. 79].

Слід зазначити, що встановлений розподіл має вагомую практичну цінність, оскільки саме відсутність розуміння таких духовних і практичних аспектів сфери релігії та меж управлінського впливу держави у цій сфері породжує, з одного боку, надмірне і невмотивоване втручання держави у сферу релігії, а з іншої – критичну нерішучість державних органів, зокрема правоохоронних, у тих ситуаціях, де під прикриттям духовних настанов відбувається порушення прав і свобод людини чи законодавства держави.

Сукупність міжнародних актів стосовно свободи совісті дослідники умовно розділяють на чотири категорії. Перша – універсальні міжнародні акти, ухвалені Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН). До другої та третьої категорії належать до-

кументи регіонального характеру: акти, ухвалені європейськими міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). Четверту групу становлять двосторонні міжнародні договори України, в яких є норми, присвячені свободі совісті [11, с. 52].

Базові міжнародні гарантії релігійної свободи відображені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська Конвенція з прав людини) [12–14].

Хартія основоположних прав Європейського Союзу констатує, що підвалинами Союзу є принципи демократії і верховенства права. Водночас Союз поважає розмаїття культур і традицій народів Європи, національну ідентичність держав-членів Євросоюзу. Проголошення ЄС від самого початку поваги до національної ідентичності держав-членів виходило з усвідомлення наявності на теренах ЄС суттєвого розмаїття цих ідентичностей. Саме тому національна ідентичність, культура, а в їх контексті й особливості релігійного життя завжди були особливими сферами: Союз ніколи не заявляв намірів щодо уніфікації цих сфер на своїх теренах, приведення їх до єдиного стандарту чи якогось «спільного знаменника», всіляко плекав і продовжує політику підтримки національної, культурної і релігійної унікальності кожної зі своїх країн [15, с. 391].

Системний аналіз відповідності норм Основного Закону України універсальним міжнародним актам щодо забезпечення прав вірян і релігійних громад дає підстави стверджувати про наступне [16].

Положення статті 35 Конституції України кореспондуються з положеннями статті 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статтею 18 Загальної декларації прав людини, статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до яких кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право містить свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури й обряди, вести релігійну

діяльність. Аналізуючи положення цієї статті Основного Закону, можна дійти висновку, що відносини держави та церкви мають автономний характер. Підтвердженням того є п'ять конституційних принципів відносин церкви та держави в Україні. Це: гарантування свободи віросповідання, також у контексті заборони його неконституційного обмеження; відокремлення державних, комунальних навчальних закладів і релігійних організацій; рівність релігійних організацій перед законом; заборона дискримінації релігійних організацій та принцип відокремлення держави і релігійних організацій.

Стаття 24 Основного Закону визначає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Зазначена норма відповідає статті 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Разом з цим відповідна стаття Конституції України кореспондує з міжнародними актами ООН, що визначають універсальні принципи правового регулювання свободи совісті: ніхто не повинен зазнавати дискримінації на підставі релігії або переконань [17].

Реалізація права на свободу віросповідання в Україні регулюється Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ, в якому визначається зміст права на свободу совісті та віросповідання та принципи його реалізації, визначаються види та правовий статус релігійних організацій, закріплюються засади їх відносин з державою [18].

Слід зазначити, що профільний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» до моменту внесення змін Законом України від 20.12.2018 № 2662-VIII за своєю сутністю відповідав базовим міжнародним стандартам, а також гарантував рівність усіх релігій в Україні та забороняв будь-яку дискримінацію за релігійною ознакою.

Висновки. Проаналізовані проблеми щодо порушення міжнародних та конституційних прав людини та принципу релігій-

ної свободи в Україні, загрози та виклики в релігійній сфері суспільства дали підстави сформулювати такі висновки.

Право на свободу совісті, релігії і переконань є абсолютним і невід'ємним правом людини, яке держава має визнавати і поважати навіть за надзвичайних обставин. З огляду на поліконфесійність українського суспільства держава повинна забезпечувати інтереси всіх суспільних груп, незважаючи на конфесійну належність. Під час удосконалення правового механізму у сфері релігії важливо розуміти специфіку управлінського впливу держави у відповідній сфері, а також запозичити європейський досвід стосовно принципів рівності, прозорості, діалогу та нейтралітету щодо сфери релігії, закладених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу.

Для впорядкування релігійного простору в умовах загострення конфесійних відносин в Україні постає необхідність запровадження в державно-управлінську практику концептуальної моделі державного управління у сфері забезпечення релігійної безпеки. З метою зниження впливу загроз на національні інтереси в релігійній сфері суспільного життя доцільно вдосконалити організаційний механізм державного регулювання та запровадити системний моніторинг загроз шляхом створення на стратегічному, оперативному-стратегічному та оперативному рівнях державного управління інформаційно-аналітичних підрозділів, основними завданнями яких мають стати комплексний моніторинг, аналіз та прогнозування загроз у релігійній сфері. Для реалізації відповідного завдання постає необхідність внесення змін до організаційної структури органів державної влади для досягнення цілей функціонування профільних та правоохоронних органів і здійснення відповідної управлінської діяльності.

Список використаних джерел

1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року (Форма № 1, Форма № 2): затв. наказом Міністерства культури України від 29.03.2019 р. № 257.
2. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: Закон України від 20.12.2018 р. № 2662-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-viii> (дата звернення: 29.09.2020).

3. Конституційні подання станом на 21 березня 2019 року на розгляді у Конституційному Суді України (за даними Конституційного Суду України). URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-podannya-stanom-na-21-bereznya-2019-roku> (дата звернення: 29.09.2020).

4. Під час форуму ООН з проблем меншин були порушені питання, що стосуються закону про перейменування УПЦ (за інформацією НГО «Суспільний правозахист»: неурядова організація зі спеціальним консультативним статусом при економічній та соціальній Раді ООН). URL: <https://www.protiktor.com/eng/un-12-minority-session/> (дата звернення: 07.10.2020).

5. Звернення голови Представництва УПЦ при європейських міжнародних організаціях до офіційних осіб ООН, ОБСЄ, ЄС та інших країн у зв'язку з фактами масових порушень прав людини в Україні та реальною загрозою ескалації релігійних конфліктів (за інформацією Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ). URL: <http://news.church.ua/2019/02/18/zvernennya-golovi-predstavnictva-upc-pri-jevropejskix-mizhnarodnix-organizacijax-do-oficijnix-osib-oon-obsje-jes-ta-inshix-krajn-u-zvyazku-z-faktami-masovix-porushen-prav-lyudini-v-ukrajini-ta-re/> (дата звернення: 29.09.2020).

6. Керуючий справами УПЦ назвав реальні цифри по ситуації навколо т. з. «переходів» парафій в «ПЦУ» (за інформацією Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ). URL: <https://news.church.ua/2019/12/24/keruyuchij-spravami-upc-nazvav-realni-cifri-po-situaciji-navkolo-t-z-perexodiv-parafij-v-pcu/> (дата звернення: 29.09.2020).

7. Представники НПО «Суспільний правозахист» під час обговорення доповіді Верховного Комісара ООН у Женеві заявили про порушення прав вірян УПЦ. URL: <https://www.protiktor.com/%D1%80%D1%83%D1%81/45-un-session-oral-statement/> (дата звернення: 07.10.2020).

8. Аналітична доповідь «Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України» (Інститут релігійної свободи). URL: <https://www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-123297600> (дата звернення: 07.09.2020).

9. Козаченко О. Збільшення жорстоких нападів на журналістів і адвокатів. В ООН опублікували доповідь про дотримання прав та свобод в Україні. URL: <https://babel.ua/news/27056-oon-opublikovala-dopovid-pro-porushennya-velikoji-kilkisti-svobod-v-ukrajini> (дата звернення: 01.09.2020).

10. Луценко В. В. Нормативно-правове забезпечення державної політики України у сфері релігії. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 3. С. 77–81.

11. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. Київ: Український центр правничих студій, 2000. 186 с. URL: <http://www.academia.edu/8964759> (дата звернення: 01.09.2020).

12. Загальна декларація прав людини (рос/укр) ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.09.2020).

13. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 № 2148. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08> (дата звернення: 01.09.2020).

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.09.2020).

15. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р. та Договору про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1957 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 01.09.2020).

16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.09.2020).

17. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / под ред. М. А. Воскресенского, А. А. Красикова, Р. Н. Лункина и др. Москва: Институт Европы РАН, ТЦ ЮНЕСКО, 2009. 719 с.

18. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.

Maslova L., Rebkalo M., Zakharchenko K.

ACTUAL PROBLEMS OF ENSURING INTERNATIONAL GUARANTEES OF RELIGIOUS FREEDOM AND THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO FREEDOM OF RELIGION IN UKRAINE

The basic international guarantees of religious freedom are examined in the article, which are declared in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention for the Human Rights and Fundamental Freedoms. A systematic analysis is done of the compliance of the Constitution of Ukraine and relevant national legislation with universal international acts in terms of ensuring the rights of believers and religious communities. Current problems are generalized in the religious sphere of modern Ukrainian society, which characterized by destructive processes around the

unification process of Ukrainian Orthodoxy, interfaith conflicts and violations of religious freedom in the occupied territories. The conclusions and recommendations are analyzed of the UN and the OSCE on the growth of acts of violence, inaction of law enforcement agencies and the adoption of legislation that negatively affected the fundamental freedoms of citizens in Ukraine in the religious sphere. The specifics of the administrative influence of the state in the religious sphere are revealed, the limits of such influence are revealed, which are connected with practical aspects of religious activity, religious relations, creation and functioning of religious organizations, as well as another part of the sphere of religion, which is outside the scope of such influence by the state. Given the multi-ethnicity and poly-confessional Ukrainian society, approaches are outlined to improving the state policy of Ukraine are outlined in the religion sphere in accordance with European principles of worldview tolerance, tolerance of other people's beliefs and other values and EU neutrality in the religion. In the conditions of aggravation of confessional relations in Ukraine and for the purpose of ordering of religious space, it is proposed to introduce into public administration practice a conceptual model of public administration in the sphere of ensuring religious security.

Key words *human rights; international humanitarian standards; freedom of thought and religion; religious conflicts.*

References

1. Ministry of Culture of Ukraine (2019), *Report on the network of churches and religious organizations in Ukraine*, Order of the Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, Vol. 3, No. 257.
2. Ukraine (2018), *On Amendments to Article 12 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" Concerning the Name of Religious Organizations (Associations) Included*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Constitutional Court of Ukraine (2019), "Constitutional submissions as of March 21, 2019 under consideration in the Constitutional Court of Ukraine", available at: www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynipodannya-stanom-na-21-bereznya-2019-roku (accessed 29 September 2020).
4. NGO "Human Rights": a non-governmental organization with a special consultative status with the UN Economic and Social Council (2019), "During the UN Forum on Minorities, issues related to the law on renaming the UOC", available at: www.protiktor.com/eng/un-12-minority-session/ (accessed 7 October 2020).
5. Synodal Information and Education Department UOC (2019), "Address of the Head of the UOC Representation to European International Organizations to officials of the UN, OSCE, EU and other countries in connection with the facts of mass human rights violations in Ukraine and

the real threat of escalation of religious conflicts", available at: <http://news.church.ua/2019/02/18/zvernennya-golovi-predstavnictva-upc-pri-jeuropejskix-mizhnarodnix-organizacijax-do-oficijnix-osib-oon-obsjes-ta-inshix-krajin-u-zvyazku-z-faktami-masovix-porushen-prav-lyudini-v-ukrajini-ta-re/> (accessed 29 September 2020).

6. Synodal Information and Education Department UOC (2019), "The head of the UOC affairs called the real figures for the situation around the so-called "Transitions" of parishes in the "PCU""", available at: <https://news.church.ua/2019/12/24/keruyuchij-spravami-upc-nazvav-realnicifri-po-situaciji-navkolo-tz-perexodiv-parafij-v-pcu/> (accessed 29 September 2020).

7. NGO "Human Rights": a non-governmental organization with a special consultative status with the UN Economic and Social Council (2019), "Representatives of the NGO "Human Rights" during the discussion of the report of the UN High Commissioner in Geneva stated the violation of the rights of members of the UOC", available at: www.protiktor.com/%D1%80%D1%83%D1%81/45-un-session-oral-statement/ (accessed 7 October 2020).

8. Institute of Religious Freedom (2018), "Analytical report "Freedom of religion in sight: Russian terror in the occupied territories of Eastern Ukraine", available at: www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-123297600 (accessed 7 September 2020).

9. Kozachenko, O. (2020), "Expansion of violent attacks on magazines and lawyers. The UN published additional information about the adoption of rights and freedoms in Ukraine", available at: <https://babel.ua/news/27056-oon-opublikovala-dopovid-pro-porushennya-velikoji-kilkisti-svobod-v-ukrajini> (accessed 1 September 2020).

10. Lutsenko, V. V. (2017), "Regulatory and legal support of state policy of Ukraine in the field of religion", *Journal of Actual problems of public administration*, Vol. 3, pp. 77–81.

11. Druzenko, G. (2000), "Institute of Freedom of Conscience: International Standards and Legislation of Ukraine", available at: www.academia.edu/8964759/ (accessed 1 September 2020).

12. United Nations Organization (1948), *Universal Declaration of Human Rights*: Declaration, International document, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed 1 September 2020).

13. Ukraine (1973), *On ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights*: Decree, Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR, Kyiv.

14. Council of Europe (1950), *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*: Convention, International document, the Council of Europe. Rome.

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty of the European Union Functioning*, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (accessed 1 September 2020).

16. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

17. Robbers, G. (2009), *States and religions in the European Union (the experience of state-confessional relations)*, Moscow, Institute of Europe, Russian Academy of Sciences, UNESCO Shopping Center.

18. Ukraine (1991), *On freedom of conscience and religious organizations*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, Kyiv.